

B A B Y L O N I S C H E
TALMOED

TRAKTAAT SANHEDRIEN
Hoofdstuk 3, 4, 5 en 6

Vertaald en toegelicht door
Jacob Nathan de Leeuwe

DONATEURS

TALMOED SANHEDRIEN

Deze uitgave van Talmoed Sanhedrien kon tot stand komen met financiële steun van velen, onder wie degenen die hieronder vermeld staan. U allen heel veel dank.

Stichting collectieve Maror-gelden Nederland

BIT Metals B.V.
T.E. Bolt
E. van Deventer
A.T. Eisenmann
Stichting Levie Lassen
S. van de Velde
Y.M Visser

Van familie Doron Sanders
Ter herinnering aan:

לזכר נשמת בתיה בת חוה ושם אביה קלונימוס

Batja (Bettina) de dochter van Chava en Klaunimbus

Ter herinnering aan onze lieve ouders
Channan, Jettie, Naomi Hertzberger

Ter nagedachtenis aan mijn grootouders
Ruben en Sophia van Coevorden-de Jong, vermoord in Sobibor.
En mijn grootouders Simon en Mathilde Spiero-van Blijdenstein,
die ik gelukkig wel gekend heb.
'Moge hun zielen zijn opgenomen in de bundel van het
eeuwige leven'.
Ruben van Coevorden

עזרי מעם יהוה עשה שמים וארץ

Ter nagedachtenis aan alle slachtoffers van de afschuwelijke
terreurdaad op 7 oktober 2023 in Israël. Wij wensen militairen en
hulpverleners die zich inzetten voor de vrede en veiligheid van
Israël de onmisbare zegen van HaSjem.

Adviesbureau voor Bestuur, Beleid en Communicatie

INHOUDSOPGAVE

Donateurs	7
Introductie	11
- Rabbijn Lody Benno van de Kamp	
Persoonlijk voorwoord	13
Inleiding	14
Sanhedrien hoofdstuk 3	21
Sanhedrien hoofdstuk 4	165
Sanhedrien hoofdstuk 5	263
Sanhedrien hoofdstuk 6	309
Bijlagen	411
• Approbaties	413
- Rabbijn Menno ten Brink	
- Rabbijn Wim van Dijk	
- Opperrabijn R. Evers	
- Dr. Jak Verwaal	
• Het Hebreeuwse alfabet	419
• Het Rasjischrift	420
• De joodse maanden	420
• Talmoedtraktaten en hun afkortingen	421
• Boeken van de Tenach	423
• Alfabetische woordenlijst	424

INTRODUCTIE

DOOR **RABBIJN LODY BENNO VAN DE KAMP**

Opnieuw voegt Jacob de Leeuwe een nieuw deel toe aan zijn oeuvre 'De Nederlandse vertaling van de Talmoed'. Aan de titel zou ik eigenlijk het woord 'Babylonische' moeten toevoegen. Zo staat het immers op alle inmiddels uitgegeven delen op het titelblad vermeld. Bewust laat ik dit woord echter nu even vallen. Jacob heeft tot nu toe al zoveel kunnen en onvoorstelbaar doorzettingsvermogen getoond dat ik er niet aan twijfel dat deze geleerde het niet bij de Babylonische Talmoed laat. Er komt ongetwijfeld met G'ds hulp een moment dat hij ook het laatste deel van deze serie voltooid heeft en doorgaat met die andere Talmoed, de Jeruzalem Talmoed. Jacob de Leeuwe weet van geen ophouden.

In de hoofdstukken 3, 4, 5 en 6 van het traktaat Sanhedrien die de lezer met deze uitgave nu voor zich heeft, gaat het over de verdere rechtsgang die ooit plaats heeft gevonden ten tijde van het Sanhedrien in die Bijbelse periode. Dit speelde zowel tijdens de eerste als de tweede tempel in het oude Jeruzalem.

Het gaat over de verschillende samenstellingen van de Bijbelse rechtbanken afhankelijk van de casus die zich voordeden bij misstappen en misdaden die een rechtsgang noodzakelijk maakten. Het onderwerp van de getuigenverhoren worden behandeld, met alles wat daarbij komt kijken.

En dan komt natuurlijk ook de feitelijk rechtsgang met het executeren van de uitspraak uitgebreid ter sprake.

Het traktaat Sanhedrien zou zich voor de oppervlakkige lezer ten onrechte kunnen lenen als een werk dat bepaald geen 'vriendelijk' beeld schept van het Bijbels Jodendom. Lijfstraffen in de vorm van veertig stokslagen tot en met de doodstraf zoals stening, verbranding enzovoort zijn geen sinecure.

Jacob de Leeuwe maakt dit alles echter zo toegankelijk dat de lezer erachter gaat komen dat de regelgeving er wel was, maar dat de toepassing veelal nooit plaats kon vin-

den. En dat was juist ook de bedoeling van de Wetgever.

Ook wanneer de strafwetten een uitspraak nodig maakten, werden tot het absolute laatste moment pogingen ondernomen om wegen te ontdekken hoe het leven van een dader toch nog gespaard zou kunnen worden. Hoe? Dit komt u allemaal tegen in dit werk. De opperrabbin van het Brits Gemenebest, wijlen Lord Immanuel Jacobovits, heeft dit punt ooit toegelicht in zijn werk *The Timely and the Timeless* (1977):

Binnen het Jodendom staan twee woorden uit de Tora absoluut centraal binnen de Joodse levensbeschouwing. Dit zijn de woorden 'Wachaj Bahem', de Tora is gegeven om daar 'mee te leven'. En niet door te sterven. Het ultieme doel wat de Jood nastreeft is 'leven'. Door te leven.

Alle strenge regels die de Tora aangeeft bij mogelijke wetsoverschrijdingen zijn er niet om uit te voeren. Deze zijn er om de Jood te behoeden misstappen te begaan. Als we beseffen dat door misstappen en overtredingen ons leven aangetast zal kunnen worden dan denken wij nog wel een tweede keer na. De strafwijzingen zijn er om ons te waarschuwen. En met die waarschuwingen alleen al blijft de rechtsorde gehandhaafd en hoeven al die uitgespelde details in dit Talmoedtraktaat niet uitgevoerd te worden. Zij hebben hun taak al vervuld door het kennis nemen daarvan. Dit, aldus de opperrabbin.

Alleen al vanwege deze toelichting van Jacobovits voegt Jacob de Leeuwe met dit deel een belangrijk deel toe aan zijn oeuvre. Dit traktaat helpt ons om de hogere waarde van 'leven' in stand te houden binnen een samenleving waar juist dat leven vaak zo onder druk staat. Het traktaat Sanhedrien gaat niet alleen over het verleden of over de toekomst wanneer met de komst van een Verlosser het oude rechtssysteem hersteld gaat worden.

Het traktaat gaat voor ons juist over nu.

Over de waarde van het in stand houden van het leven, anno nu.

Natuurlijk heb ik mijzelf de afgelopen jaren afgevraagd waar de samensteller van deze serie de inspiratie, geestelijke kracht en doorzettingsvermogen vandaan haalt. Maar keer op keer kwam ikzelf ook weer met het antwoord op die vraag. Jacob de Leeuwe is voor mij altijd Jaques de Leeuwe gebleven. Mijn jeugdvriendje uit Enschede. Vanaf het eerste moment toen hij met zijn ouders uit Rotterdam naar Enschede verhuisde trokken wij binnen die kleine Joodse gemeenschap samen op daar in het oosten van het land. Wij zaten bij elkaar in sjoel op de sjabbat. Wij speelden samen op de grote zolder van zijn ouderlijk huis aan de Van Zamenhofflaan. En wij gingen natuurlijk samen ook naar de Joodse les.

Daar zaten wij in de ouderwetse houten schoolbanken in het lokaal. Daar werd ons die Joodse kennis bijgebracht door een jufvrouw Levie, een rebbe Slachter, een rebbe Schick en een rebbe Kuit. Elke zondagochtend, elke woensdagmiddag jaar in jaar uit. En al deze onderwijzers hadden één ding gemeen. En dat was hun liefde voor het Jodendom waarmee zij de kennis aan ons wilden overdragen.

Het boek dat de lezer met dit deel voor zich heeft is de getuigenis dat deze waardevolle mensen volledig geslaagd zijn in hun missie om de liefde voor Jodendom ook door te geven aan de volgende generatie. De joodse kinderen die geboren waren, nog maar zo kort na die periode van vernietiging waar eigenlijk alle hoop op het voortzetten van liefde voor het Jodendom vervlogen leek. Jacob de Leeuwe toont dat die liefde voor het Jodendom onlosmakelijk met hem verbonden is en hij deze op dezelfde wijze wil delen zoals wij dat zelf voor ons hebben gezien.

En dan mag ik daarnaast beslist niet vergeten op welke wijze Jaques' lieve vader en moeder hebben bijgedragen aan datzelfde gevoel van waardering en verbondenheid met die oude tradities en het geloofsleven waarin de schrijver van dit boek is grootgebracht.

Sanhedrien, een religieus-historisch werk over het verleden, een indringende boodschap voor het heden en een belofte voor de toekomst.

Maar evenzeer een monument voor die Joodse levenssfeer waar zowel Jacob als ikzelf in op hebben mogen groeien.

Lody Benno van de Kamp
Amsterdam, 22 Elul 5783/ 8 september 2023

SANHEDRIEN
HOOFDSTUK 3

- 1. Het betreft hier lekenrechters (hedjotot, הדייטות) waarnaar rabbi Meir verwijst. Zie verderop.
- 2. Merk op dat Rasji hier אַחַד, *echad*, één aanvult met *rechtbank* in plaats van *rechter*. Hij vraagt zich vervolgens af waarom er staat dat beide partijen ieder voor zich een rechtbank (beet din, בית דין) kiezen en vervolgens een derde rechtbank samen kiezen. Het is toch voldoende dat partijen samen een derde rechtbank, namelijk drie rechters kiezen? Tosefot vraagt zich af waarom de beide partijen eerst voor zichzelf een rechtbank moeten kiezen. Laat hun meteen samen een rechtbank kiezen! Het antwoord is dat indien beide partijen elk zelf een rechtbank kiezen en indien beide rechtbanken niet voldoen in elkaars ogen, de partijen pas dan samen een derde rechtbank kiezen die volgens beide partijen voldoet.
- 3. In de moderne tijd zou het woord wraken hier het meest passend zijn.
- 4. In dit traktaat op folio 24b en in traktaat Talmoe Rosj Hasjana folio 22a wordt een lijst personen opgesomd die ongeschikt zijn om te getuigen of om als rechter op te treden.
- 5. Een bewijs: i.c. een wettelijk argument aandragen.
- 6. Als met 'één' door de Misjna een rechtbank bedoeld wordt, dan is er sprake van in totaal negen rechters!
- 7. Het antwoord van de Gemara is dat deze procedure die door de Misjna uit de doeken wordt gedaan niet de obligate procedure is, doch dat dit de procedure is die uiteindelijk door beide partijen gekozen is. Dit is echter niet van meet af aan de normale procedure van de rechtsgang.
- 8. De uitleg van de Gemara van de Misjna, namelijk dat 'één' in dit geval vertaald moet worden als één rechtbank, die uit drie rechters bestaat etc., komt gekunsteld over. Ook Rasji ziet dat zo. Bovendien komt deze uitleg vreemd over wanneer deze gelegd wordt naast de openingsfrase van de Misjna die begint met: 'geschillen over civiele i.c. financiële zaken worden door drie rechters beoordeeld.' Tosafot heeft daarom de volgende verklaring: מאי זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד פ"ה דמשמע דלהווי ט' כיצד זה בורר לו ב"ד אחד הרי ג' וזה בורר לו ב"ד אחד הרי ששה ושניהם בוררים להם ב"ד אחר הרי ט' ולהכי מתמה בת"ל תא סגי ולא נהירא שהרי משמעות הלשון אינו כן דא"כ ה"ל להקשות בהדיא הא גופא קשיא רישא אסיפא אמרת דיני ממונות בשלשה אלמא בג' סגי והדר קאמר דצריך ט' וג"ל דאף בתחילה היה יודע כמו שמפרש אח"כ שזה פוסל ב"ד של חבריו וזה פוסל ב"ד של חבריו ולא ישבו כ"א ג' אחרונים כדקאמר המתירן ולא פריך אלא מליש-נא דמתני' דקתני זה בורר ב"ד וחבריו כן ולהכי פריך מאי זה בורר לו אחד כלומר לא סגי בלאו הכי ומשני כשזה בורר כלומר אין חובה ודאי Wat : לעשות כן אלא מתני' מיירי אם אירע כן

is de betekenis van datgene wat de Misjna leert, namelijk 'deze partij zoekt zich één' Is dit een rechter of een rechtbank? En zoekt de andere partij zich één rechter of een rechtbank uit (en zoeken vervolgens beide partijen voor henzelf nog een rechter of een rechtbank)? Volgens Rasji moet de (interpretatie van de Misjna door de) Gemara zo begrepen worden dat er sprake is van (drie rechtbanken, dus) negen rechters. Hoe zit dat nu? De ene (partij) zoekt een rechtbank uit. Dat zijn dus drie (rechters). En de andere (partij) zoekt een rechtbank uit. Dat zijn dus (bij elkaar) zes (rechters). Beide (partijen) kiezen vervolgens een (derde) rechtbank uit. Dat zijn dus negen (rechters). Deze redenering verbaast de Gemara en zij vraagt of drie rechters, dus de gezamenlijk keuze van beide partijen, van één rechtbank niet voldoende zijn? Waarom zo een overdreven en onzinnige en tijdrovende

We hebben aan het begin van dit traktaat folio 2a in de Misjna geleerd dat wanneer twee mensen een geschil hebben op civiel-rechterlijk gebied, bijvoorbeeld een financieel geschil dat onder het begrip 'financiële gedingen' (diné mamonot, דיני ממונות) valt, drie rechters over hun geschil een rechtbank vormen en vonnis moeten wijzen. De Misjna onderzoekt hier wie de rechters moet benoemen en hoeveel rechters er benoemd moeten worden. In de Gemara op folio 3a van dit traktaat wordt aangegeven dat de rechters geen 'gekwalificeerde rechters' (moemchiam, מומחיים) hoeven te zijn, omdat het aanstellen van een dergelijk functionaris een hinderpaal zou vormen voor geldschieters en door de rijkere mensen geen geld aan de arme mensen zou worden geleend. Daarom worden er drie ervaren 'gewone mensen' (hedjotot, הדייטות) benoemd, die als rechter kunnen optreden en die terzake kundig zijn, bijvoorbeeld in zaken over verstrekte leningen (halvaot, הלוואות) en die bovendien voldoende Torakennis hebben; soms is het zelfs voldoende dat één gekwalificeerde rechter een oordeel

MISJNA

23A

Geschillen over civiele, in het bijzonder financiële zaken, bijvoorbeeld leningen (halvaot, הלוואות) en schuldbekentenissen (hodaot, הודאות), waarbij in deze gevallen door degene die geleend heeft of degene die aan een ander een gelddeposito ter bewaring heeft gegeven, getuigen à charge worden meegenomen, worden door drie rechters¹ beoordeeld. Deze worden als volgt gekozen:

זו בורר לו אַחַד

deze zoekt voor zich een rechter² (dajan, דַּיָּן)

וְזוּ בורר לו אַחַד

en gene partij zoekt zich ook een rechter uit.

וּשְׁנֵיהֶן בוררין לָהֶן עוֹד אַחַד

En deze beide partijen zoeken gezamenlijk nog een derde rechter uit,

דְּבָרֵי רַבִּי מֵאִיר

althans volgens de woorden van rabbi Meir; en waarom juist de beide partijen volgens rabbi Meir een derde rechter moeten zoeken, wordt verderop in de Gemara uitgelegd.

וּתְקֻמָּים אוֹמְרִים

Maar de andere geleerden (chachamim, חֲכָמִים) zeggen:

שְׁנֵי דַּיָּנִין בוררין לָהֶן עוֹד אַחַד

De twee door de partijen gekozen rechters kiezen samen een derde rechter uit om voor hen een rechtbank van drie rechters te vormen en dit zelfs zonder medeweten of instemming van de twee partijen die een geschil hebben.

De Misjna onderzoekt of de ene partij de rechter die de andere partij heeft aangezocht, ongeschikt (pasoel, פָּסוּל) kan laten verklaren.

זו פוסל דַּיָּנִיו שֶׁל זוּ וְזוּ פוסל דַּיָּנִיו שֶׁל זוּ דְּבָרֵי רַבִּי מֵאִיר

De ene partij kan de rechter die de andere partij heeft uitgezocht zonder meer ongeschikt laten verklaren of diskwalificeren³ of wraken door te zeggen dat deze ene partij deze rechter die de opponent heeft gekozen niet een oordeel wil laten vellen en de andere partij kan de rechter, die

procedure? Maar deze conclusie trekken is niet correct, want dat is niet wat uit de woorden van de Gemara begrepen kan worden. Want als dit wel zo was, dan had de Gemara duidelijk moeten vragen of er hier in de tekst (van de Misjna) zelf een tegenspraak is tussen de openingsclausule (résja, רישא) waar gesproken wordt in termen van geschillen over civiele zaken die worden beoordeeld door drie rechters en vervolgens de slotclausule (séfa, סיפא) waaruit blijkt dat er daar sprake is van negen (rechters). En het lijkt er daarom op dat de Gemara van meet af aan al wist wat zij tenslotte zou concluderen bij de uitleg (van de tekst), namelijk dat elk van de partijen het recht heeft om de rechtbank van zijn opponent te wraken en dat uiteindelijk de derde rechtbank de jure vonnis wijst, zoals ook uiteindelijk de Gemara zelf antwoordt. Het probleem zit hem in de taal die de Misjna gebruikt. Deze stelt namelijk: Deze (rechtzoekende) zoekt zich één en

schikt zijn, wegens bijvoorbeeld een door hen begane overtreding (aveera, עבירה) waardoor zij ongeschikt zijn geworden om recht te spreken.

אבל אם היו כשרין או מומחין מפי בית דין אינו יכול לפוסלן

Maar indien deze rechters, geschikt (kesjerien, כשרין) zijn en dus geen 'verwanten' van de partijen en geen overtreding hebben begaan of 'gekwalificeerde rechters' (moemchien, מומחין) zijn, benoemd door een gerechtshof (beet din, בית דין), omdat aan hen 'rabbinale ordinantie' (semiecha, סמיכה) was verleend, dan is het niet mogelijk dat één van de partijen in het geding, deze of gene rechter ongeschikt kan verklaren.

De Misjna geeft een oordeel of de ene partij de getuigen die de andere partij heeft meegenomen naar de rechtbank ongeschikt kan laten verklaren.

זה פוסל עדין של זה וזה פוסל עדין של זה דברי רבי מאיר

De ene partij kan de getuigen van de andere partij ongeschikt laten verklaren om te getuigen, althans volgens rabbi Meir.

וחקמים אומרים אימתי בזמן שמביא עליהן ראיה שהן קרובין או פסולין

Maar de andere geleerden zeggen dat dit ongeschikt laten verklaren van de getuigen alleen kan vanaf het moment dat tegen hen een bewijs kan worden aangeleverd door de andere partij, bijvoorbeeld door te getuigen dat zij verwanten zijn of anderszins ongeschikt zijn, bijvoorbeeld wegens een overtreding waaruit blijkt dat deze getuigen in het verleden onbetrouwbaar waren, waardoor ze ongeschikt zijn geworden om later als getuigen op te treden.

אבל אם היו כשרין אינו יכול לפוסלן:

Maar indien de getuigen geschikt (kesjeriem, כשרין) zijn, dan kunnen zij niet ongeschikt worden verklaard.

De Gemara onderzoekt de beginclausule (résja, רישא) van de Misjna. De Gemara stelt allereerst dat, aangezien er in de Misjna geschreven is 'De ene partij zoekt zich een rechter uit', (zé boreer lo echad, זה בורר לו אחד) etc. er hier geen sprake is van het uitzoeken van een rechter, maar van een rechtbank! Dus de Gemara stelt dat het woord 'een' (echad, אחד) niet geïnterpreteerd en aangevuld moet worden met 'rechter' (dajan, דין) maar met 'rechtbank' (beet din, בית דין). Met andere woorden: volgens de Gemara moet de tekst uit de Misjna begrepen worden als 'de ene partij zoekt een rechtbank bestaande uit drie rechters en de andere partij zoekt ook een rechtbank bestaande uit drie rechters'. Dat is dan ook de reden dat de Gemara vraagt:

GEMARA

גמרא

מאי זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד בתלתא סגי

Wat is de betekenis van^a datgene wat de Misjna leert, namelijk deze partij zoekt zich één' (echad, אחד)? Is dit een rechter of een rechtbank? En de andere partij, zoekt deze zich één rechter of een rechtbank en zoeken

זה בורר לו אחד. משמע זה בורר לו ב"ד אחד שהן ג' וזה אחד הרי ששה ושניהם בוררין להם עוד אחד הרי ט' והיינו דקא מתמה מאי זה בורר לו הא בתלתא סגי

זה בורר לו אחד. משמע זה בורר לו ב"ד אחד שהן ג' וזה אחד הרי ששה ושניהם בוררין להם עוד אחד הרי ט' והיינו דקא מתמה מאי זה בורר לו הא בתלתא סגי

Indien de ene partij zich een rechtbank bestaande uit drie rechters uitkiest en indien de andere partij, die het niet met de keus van de leden van dit rechtsgremium eens is, zich ook een rechtbank uitkiest waarbij de eerste rechtzoekende het niet met de keus van de leden van dit rechtsgremium eens is, [dan kiezen de beide rechtzoekenden gezamenlijk nog een rechtbank uit, die voor beide rechtzoekenden acceptabel is en die uiteindelijk een oordeel velt.]

Wat is (nu) de betekenis van de uitdrukking 'de ene (partij) kiest zich een rechtbank'? Dat zijn dus drie (rechters) en 'de andere (partij) kiest zich een rechtbank' dat zijn dus zes (rechters)! En beide partijen zoeken voor zich nog een rechtbank, dat zijn dus negen rechters! En er is sprake (in de Gemara) van een uitdrukking van verbazing over de (betekenis) van de uitdrukking en de betekenis van 'deze (partij) kiest zich een' etc. Want drie (rechters) (en dus één rechtbank) is toch voldoende? (a)•

הכי קאמר כשזה בורר לו ב"ד אחד וזה בורר לו ב"ד אחד. וכל אחד פוסל אותו ב"ד שביירו וזוהו רוצה לדון לפניו

הכי קאמר כשזה בורר לו ב"ד אחד וזה בורר לו ב"ד אחד. וכל אחד פוסל אותו ב"ד שביירו וזוהו רוצה לדון לפניו Deze Misjna sprak zich als het ware als volgt uit: Indien de ene partij zich een rechtbank (beet din, בית דין) bestaande uit drie specifieke rechters kiest en indien de andere partij, die het niet met de keus van de leden van dit rechtsgremium eens is, zich ook een rechtbank kiest. Iedere partij keurt de rechtbank af, die de andere partij had uitgezocht, omdat deze zich niet door die rechtbank (van de ander) wil laten berechten. (b)•

ואפי' ליה מלי מעכב. בתמיה

En kan dan zelfs een schuldenaar (lové, לווה) de rechtbank die de schuldeiser heeft uitgezocht, beletten recht te spreken? Dit is een uitdrukking van verbazing die door de Gemara wordt verwoord. (c)•

והאמר ר"א. לקמן בסוף פירקין (דף לא):

(Maar zegt niet rabbi Elazar. (Zie namelijk) verderop aan het eind van dit hoofdstuk folio 31b. (d) •

לא שנו. אחד אמר נידון כאן ואחד אמר נלך לבית הוועד כופין אותו והולך לבית הוועד

לא שנו. אחד אמר נידון כאן ואחד אמר נלך לבית הוועד כופין אותו והולך לבית הוועד (over hem, de schuldeiser). De één (de ene schuldenaar) zei: Laten we de rechtbank hier (ter plaatse) nemen. En de andere (schuldeiser) zei: Laten we (elders) naar de rechtbank met (letterlijk) 'een verzameling Torageleerden' (beet havaäd, [בית הוועד, met experts (moemchien, מומחין) namelijk Torageleerden, die ons geschil serieus bekijken] gaan. De justitieambtenaren kunnen hem (de schuldenaar, indien hij weigert) dwingen naar deze rechtbank met Torageleerden te gaan. (e) •

[אלא דקאמר מלוה נלך לבית הוועד].
דעבד ליה לאיש מלוה

[אלא דקאמר מלוה נלך לבית הוועד]. דעבד ליה לאיש מלוה [Want de leenheer als schuldeiser zei: Laten we naar de 'verzamelplaats van Torageleerden' (beet havaäd, [בית הוועד, gaan.] 'Want iemand die (van een ander) geld te leen heeft gekregen is (als het ware) een knecht van de leenheer.' (zie Spreuken, Misjlee 22:7) (f) •

de andere (rechtzoekende) zoekt zich één, waardoor het lijkt alsof dit uitkiezen verplicht is voor ieder van de rechtzoekenden. Dat is de reden dat de Gemara vraagt: Wat is de betekenis van 'deze kiest zich één en de ander kiest zich één'? Moeten zij dit werkelijk (zo) doen? Het antwoord (van de Gemara) is dat de Misjna leert dat wanneer de partijen deden wat zij deden (namelijk ieder voor zich een rechtbank kiezen) dit toegestaan is, maar deze door de beide partijen uitgevoerde werkwijze niet verplicht is.

• 9. Rabbi Elazar zegt in Talmoed Sanhedrien op folio 31b het volgende:

אמר אמימר הילכתא כופין אותו וילך למקום הוועד א"ל רב אשי לאמימר והא אמר רבי אלעזר זר כופין אותו ודן בעירו הגי מילי היכא דקאמר ליה ליה למלוה אבל מלוה עבד ליה לאיש מלוה "Ameimar zei: De halacha (betreffende de plaats waar de rechtzitting

dient plaats te hebben) is als volgt: we leggen de partij die lokaal (in zijn eigen woonplaats) naar de rechtbank wil, op dat hij naar de plaats van 'de vergadering van Torageleerden' (havaäd, [הוועד,])

(dit is de rechtbank) gaat (indien de andere partij dit wil) om aldaar het proces te laten voeren." Deze stelling wordt nu aangevochten. Rav Asji zei tot Ameimar: Maar rabbi Elazar heeft toch gesteld dat we de partij die (zijn proces wil voeren) bij de plaats van de vergadering (havaäd, [הוועד,]) (van de rechtbank), dwingen in de eigen stad van de andere (eisende) partij het proces te voeren?

Ameimar antwoordt hierop dat de stelling van rabbi Elazar alleen maar in een rechtzaak van toepassing is, waar de schuldenaar tot de geldlener zegt dat hij uitsluitend elders wil procederen. Maar wat betreft de geldlener: deze dient als schuldenaar (indien de schuldeiser zou verlangen dat het proces over de lening in de woonplaats van de schuldeiser dient plaats te hebben) de schuldeiser te volgen naar de plaats van de vergadering, 'Want iemand die (van een ander) geld te leen heeft gekregen is (als het ware) een knecht van de leenheer' (Spreuken, Misjlee 22:7.) [Indien namelijk de claim van de schuldeiser door getuigen bevestigd kan worden, is het niet fair dat de schuldeiser ook nog reiskosten moet maken om in de woonplaats van de geldlener te procederen].

• 10. Met andere woorden: rabbi Eliezer zegt dat volgens de geleerden alleen de 'schuldeisende leenheer' (malve, [מל'ה,]) gerechtigd is om de rechters die door de schuldenaar zijn uitgezocht, te verwerpen, opdat het geding voor een competente en bevoegde rechtbank gevoerd wordt. Maar het omgekeerde (dat een schuldenaar de door de leenheer aangestelde rechtbank verwerpt) is niet toegestaan. Hij dient te verschijnen voor de rechtbank die in de woonplaats van de schuldeisende leenheer resideert. Zie verder noot 12.

• 11. De schuldenaar, die de geldlening geheel of gedeeltelijk wil ontkennen en te kwader trouw is, zal geneigd zijn de zaak te laten voorkomen bij een rechtbank elders, waar expertrechters (moemchien, מומחין) residenten die veel meer eisen aan getuigenissen stellen en aan de getuigen die de leenheer meebrengt allerlei detailvragen kunnen stellen, waardoor hun getuigenis niet ontvankelijk wordt verklaard en de leenheer de zaak verliest. Dat is de reden dat een rechtszaak over geldleningen of gelddeposito's door lekenrechters wordt beoordeeld, כְּדִי שְׁלֵא תִּגְעוּל דְּלֵת בְּכַפְי לִוְיִין, 'Opdat degenen die geld willen lenen niet voor een gesloten deur komen te staan.' Zie dit traktaat op folio 3a.

• 12. Het betreft een leerstelling die rabbi Jochanan verder in dit traktaat op folio 23a aanvoert, over de vraag of iemand Syrische seculiere tribunalen als rechtsprekend orgaan mag verwerpen. Dit is toegestaan, omdat deze recht-

beide partijen vervolgens voor henzelf nog een rechter of een rechtbank? **Drie⁶ rechters, dus één rechtbank bestaande uit drie rechters, is toch voldoende?** Want als het zo zou zijn dat hier in de Misjna bedoeld wordt dat er in totaal drie rechtbanken worden gekozen, dan zou de zaak door negen rechters beoordeeld worden, hetgeen niet strookt met de Misjna op folio 2a waar blijkt dat financiële rechtsgedingen (diné mamonot, [דִּינֵי מְמוֹנוֹת,]) door drie rechters beoordeeld worden.

De Gemara antwoordt.

הָכִי קָאָמַר כְּשֶׁזָּה בּוֹרֵר לוֹ בֵּית דִּין אֶחָד וְזֶה בּוֹרֵר לוֹ בֵּית דִּין אֶחָד שְׁנֵיהֶן בּוֹרְרִין לְהֵן עוֹד אֶחָד

Deze Misjna sprak zich als het ware als volgt uit: **Indien⁷ de ene partij zich een rechtbank (beet din, [בֵּית דִּין,]) bestaande uit drie specifieke rechters kiest en indien de andere rechtzoekende, die het niet met de keus van de leden van dit rechtsgremium eens is en niet wil dat deze rechtbank het geschil beoordeelt, zich ook een rechtbank kiest waarbij de eerstgenoemde partij het weer niet met de specifieke keus van de leden van dit rechtsgremium eens is, dan kiezen de beide partijen gezamenlijk nog een rechtbank uit^b, die voor beide partijen acceptabel is en die uiteindelijk een oordeel velt.⁸**

De Gemara bespreekt de plaats van domicilie van de rechtbank en wie van de rechtzoekenden bij de keuze van domicilie van de rechtbank het primaat heeft.

וְאִפְּיֵלוּ לָהּ מִצִּי מַעֲבָב

En kan dan zelfs een schuldenaar (lové, [לֹוֶה,]) de rechtbank die de schuldeiser (malvé, [מַלְוֶה,]) heeft uitgezocht, beletten^c recht te spreken?

וְהָאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר לֹא שָׁנוּ אֶלָּא מַלְוֶה אֶבֶל לֹוֶה כּוֹפִין אוֹתוֹ וְדָן בְּעִירוֹ

Maar zegt niet rabbi Elazar^d met betrekking tot de discussie over de vraag in welke plaats de zaak dient in een bepaald geval,⁹ dat deze discussie slechts de schuldeiser betreft¹⁰: **we leren dit alleen maar over de schuldeiser.^e Maar wat betreft de schuldenaar: men, dat is de justitieambtenaar, kan de schuldenaar¹¹ afdwingen dat deze berecht wordt in zijn stad^f, dat wil zeggen in de stad waar de schuldeiser woont, door**

rabbi Jochanan verder in dit traktaat op folio 23a aanvoert, over de vraag of iemand Syrische seculiere tribunalen als rechtsprekend orgaan mag verwerpen. Dit is toegestaan, omdat deze recht-

bank niet is samengesteld uit rechters die veel kennis van de Tora hebben.

• 13. De rechtbanken in Syrië waren opgezet door de Romeinse bezetters en hoewel deze rechtbanken in het algemeen door Joodse rechters werden bemand, werden rechtsoordelen niet naar het Joodse recht, maar naar de toenmalig algemene jurisdictie gevoerd. Bovendien waren er geen Joodse geleerden (talmidé chachamim, תלמידי חכמים) in Syrië die de Joodse rechtbanken konden bemanen. In dat geval kon de schuldenaar als geldlener een andere rechtbank eisen, die met Joodse rechters volgens de halacha oordeelden.

• 14. De Misjna leert hier dus dat, indien de schuldeiser een door de Romeinen ingesteld seculier tribunaal in Syrië, dat weliswaar soms door Joodse rechters wordt bemand, heeft aangezocht om zijn zaak te beoordeelen, de geldlener dit kan beletten en een rechtbank die volgens de halacha oordeelt in een nabijgelegen stad, kan verzoeken de rechtzaak over te nemen.

• 15. Dat wil zeggen: in dat geval kan degene die het geld te leen heeft gekregen als schuldenaar, geen andere rechtbank eisen in een andere stad.

Maar in het geval de schuldeiser een rechtbank die bestaat uit gekwalificeerde rechters (moemchien, מומחין) heeft aangewezen, kan dit niet.¹⁵

Rav Papa zei: Je zou zelfs kunnen zeggen dat een schuldenaar een rechtbank die bestaat uit gekwalificeerde rechters en die door de schuldeiser gekozen is, zou kunnen beletten als zodanig op te treden of omgekeerd,

קגון בי דינא דרב הונא ודרב חסדא דקאמר ליה מי קא משרהנא לך
zoals in het geval van de rechtbanken van rav Hoena¹⁶ en rav Chisda¹⁶ die in dezelfde grote plaats Sura gesitueerd waren. Want in dat geval kan de ene partij, bijvoorbeeld de schuldenaar, tegen de andere partij, zeggen: Hoe kan het zijn dat ik je last bezorg door van je te eisen dat je naar de andere rechtbank gaat? Je hoeft namelijk geen geld te besteden om daarheen te reizen?

De Gemara onderzoekt nu de casus dat beide partijen elkaars rechtbanken, die zij ieder afzonderlijk hebben gekozen, afkeuren en dat beide partijen samen een derde rechtbank uitkiezen die beider goedkeuring wegdraagt. Deze interpretatie van de Misjna wordt nu door de Gemara bekritiseerd.

תנו ותקמים אומרים שני דינין בוררין להו עוד אחד
We hebben zojuist in de Misjna geleerd dat de geleerden (chachamim, חכמים) zeggen: De twee door de partijen gekozen rechters voor de door hun voorgestelde rechtbank zoeken nog een rechtbank van drie rechters.¹⁷

De Gemara stelt nu vragen over de mening van de geleerden in de Misjna.

ואי סלקא דעתך דקאמרין בית דין בטר דפסלי להו ובררו להו בי דינא אחרני
Indien het nu in je zou opkomen om de Misjna zo te interpreteren, zoals we reeds eerder gezegd hebben, namelijk dat iedere partij voor zich een rechtbank bestaande uit drie rechters, uitkiest, waarna deze rechtbanken vervolgens wederzijds door beide partijen worden afgewezen en dat deze twee afgewezen rechtbanken vervolgens nog een derde rechtbank gingen kiezen ten behoeve van de twee opponenten, die dan hun zaak zou beslechten dan is dat een moeilijke verklaring voor de gang van zaken!¹⁸

ועוד מאי זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד
Wat betekent dan bovendien¹ de standaard-uitdrukking in de Misjna: Deze opponent kiest zich een rechtbank en de andere opponent kiest zich een rechtbank?¹⁹

בערכאות שבסוריא. שלא היו בקיאים בדין תורה הלכך אפילו לוח מעב

Hier בערכאות שבסוריא. שלא היו בקיאים בדין תורה הלכך אפילו לוח מעב
wordt door de Misjna geleerd over de rechtbanken in Syrië. Deze waren niet gespecialiseerd in 'een rechtzaak gebaseerd op de wet van de Tora' (din Tora, דין תורה). Daarom kan zelfs degene die geld geleend heeft (een rechtsgang hiernaartoe) beletten. (g)•

כי דינא דרב הונא ורב חסדא. דתרויהו בחד
בי דינא דרב הונא ורב חסדא. דתרויהו בחד
מקום

Namelijk in het geval van rechtbanken (batee din, בתי דין) van rav Hoena en rav Chisda. Want beide (rechtbanken) waren gesitueerd in dezelfde plaats. (h)•

ועוד מאי זה בורר. דמשמע דהכי דינא

En bovendien, wat betekent dan de uitdrukking in de Misjna 'deze partij kiest zich een rechtbank en de andere partij kiest zich een rechtbank?' Dat wil zeggen: wat kan uit deze bepaling (van de Misjna) geleerd worden? (i)•

• 16. In Talmoed Eroeveen folio 62b wordt uitgelegd dat het niet toegestaan is dat een rabbijn, wiens leermeester in de nabijheid of in dezelfde stad resideert, een halachische uitspraak doet, zelfs niet over een ogenschijnlijk kleine en onbelangrijke detailvraag. Hier in deze passage van de Talmoed gaat het over rav Hoena, die de leermeester was van rav Chisda. In dit geval wordt het volgende verhaal verteld: מהו לאורויי במקום רבו א"ל אפילו ביעתא בכותהא בעו מיניה Is het d'רב חסדא כל שני דרב הונא ולא אורי dan toegestaan voor een leerling zoals rav Chisda deed om een halachische uitspraak te doen in een district dat onder de halachische jurisdictie van iemands leermeester als rav Hoena valt? Zelfs, zo antwoordde rav Jehoeda, over deze kwestie (namelijk of het toegestaan is een perfect ei uit een geslacht stuk pluimvee te eten gemengd in een schotel met zuivel) gaf rav Chisda mij gedurende het leven van rav Hoena, geen uitsluitel. Uit deze uitspraak wordt duidelijk hoe groot het respect en de eerbied van rav Chisda voor rav Hoena zijn leraar, was.

We kunnen ons dus niet voorstellen dat een rechtzoekende, hier degene die geld geleend heeft, naar rav Chisda in Sura ging, terwijl rav Hoena

שניהן בוררין להם אחד. כלומר אין יכולין לכוף זה את זה אלא בוררין

שניהן בוררין להם אחד. כלומר אין יכולין לכוף זה את זה אלא בוררין בית דין שיתרצו Dan kiezen de beide partijen gezamenlijk nog een rechtbank uit. Dat wil zeggen: de ene (opponent) kan de andere (opponent) niet dwingen (elkaars rechtbank te accepteren); derhalve kiezen beide opponenten samen een derde rechtbank. (j) •

יצא דין אמת לאמתו. דצייתי בעלי דיני דסבר החייב הרי אני בעצמי ביררתי האחד ואם היה יכול להפך בזכותי היה מהפך והדיינין בעצמן נוחה דעתן Zal de rechtspraak correct verlopen? De beide partijen zullen gehoor geven (aan het vonnis van de rechtbank), want de in het ongelijk gestelde (partij) zal redeneren: Ikzelf heb deze ene (rechter) uitgekozen en hij zal zijn (uiterste) best gedaan hebben (de zaak) te mijnen gunste te keren. En voor wat betreft de (beide gekozen) rechters zelf, was het makkelijk te veronderstellen dat zij gepoogd hadden de rechtzaak ten gunste van de degene die hen gekozen hadden (te weten de respectievelijke partijen) te keren. (k) •

יצא דין אמת לאמתו. דצייתי בעלי דיני דסבר החייב הרי אני בעצמי ביררתי האחד ואם היה יכול להפך בזכותי היה מהפך והדיינין בעצמן נוחה דעתן Zal de rechtspraak correct verlopen? De beide partijen zullen gehoor geven (aan het vonnis van de rechtbank), want de in het ongelijk gestelde (partij) zal redeneren: Ikzelf heb deze ene (rechter) uitgekozen en hij zal zijn (uiterste) best gedaan hebben (de zaak) te mijnen gunste te keren. En voor wat betreft de (beide gekozen) rechters zelf, was het makkelijk te veronderstellen dat zij gepoogd hadden de rechtzaak ten gunste van de degene die hen gekozen hadden (te weten de respectievelijke partijen) te keren. (k) •

in zijn nabijheid in dezelfde stad resideerde. Het antwoord op deze kwestie is dat de woonafstand tussen beide rabbijnen meer dan drie 'parasangen' was en dat een dergelijke afstand wel voldoende was voor rav Chisda om een halachisch oordeel te mogen vellen, althans over financiële geschillen. Bovendien was het bij financiële geschillen toegestaan dat drie lekenrechters (hedjotot, הדייטות) een oordeel gaven, dus het was zeker rav Chisda toegestaan dit te doen als 'gekwalificeerd rechter'. Betrof het echter een belangrijke zaak anders dan een financieel geschil, bijvoorbeeld of iets wel of niet was toegestaan volgens de Joodse wet, dan mocht een leerling niet in de plaats van zijn leermeester een halachische uitspraak doen.

• 17. Hier wordt door de Gemara met 'rechters' niet *dajaniem*, דיינין, bedoeld maar rechtbanken, dus de tekst luidt: 'We hebben in de Misjna geleerd: de geleerden zeggen dat partijen elk een rechtbank kiezen en nadat deze rechtbanken vervolgens door beide partijen afgewezen

werden, kiezen de beide partijen samen een derde rechtbank, die over het geschil vonnis wijst.'

• 18. Deze gang van zaken zou zeker niet gebruikelijk zijn.
• 19. Het is toch strijdig met de normale rechtsgang dat partijen hun eigen rechtbank met rechters kunnen samenstellen en vervolgens elkaars gekozen rechtbanken kunnen afwijzen? Deze gang van zaken zou bovendien zeer tijdrovend en overbodig zijn.

• 20. *kesjezee*, כְּשֵׁזֵה, 'in het geval dat de ene partij'; ofschoon er een scheiding der machten is en de partijen naar een officiële rechtbank kunnen gaan, kunnen zij ervoor kiezen zelf een rechtbank samen te stellen; in dat laatste geval is de procedure zoals de Misjna deze beschrijft.

• 21. *bemaarava*, בְּמַעְרָבָא, 'in het westen', dat wil zeggen: in het land Jisrael dat ten westen van Babylonië ligt.

• 22. *omri bemaarava*, אֹמְרִי בְּמַעְרָבָא, 'er wordt gezegd in het westen'. Deze uitdrukking doelt op rabbi Jirmeja. [Zie Talmoed Sanhedrien folio 7b.]

• 23. Het feit dat beide opponenten hun eigen rechter mogen uitzoeken, kan in hun ieder geval de verzekering geven dat deze aangezochte rechters zich zullen verdiepen in de argumenten van de ene en de andere opponent zonder daarbij de waarheid geweld aan te doen. De acceptatie van het vonnis zal in de ogen van beide partijen groter zijn.

• 24. *laamito*, לְאָמִיתוֹ, letterlijk: 'volgens zijn waarheid', dat wil zeggen: waarheidsgetrouw, waarbij dus de belangen van beide opponenten eerlijk en naar waarheid worden afgewogen. Het lijkt erop dat de door beide opponenten voor zich gekozen rechters bijna de functie van belangenbehartiger, ja zelfs advocaat van de opponenten moeten aannemen en de derde rechter daadwerkelijk als rechter fungeert. Doch de rol van elke rechter is vastgelegd in de Tora: 'Hij, de rechter, zal alleen maar rechtvaardigheid najagen' (Deuteronomium, *Devariem* 19:5), geen klassenjustitie, geen corruptie!

• 25. De geleerden zijn het (in deze Misjna) niet eens met rabbi Meir die van mening is dat de beide rechtzoekenden samen een derde rechter uitzoeken.

• 26. De aangehaalde Misjna luidt volledig: 'De twee door de rechtzoekenden gekozen rechters zoeken samen een derde rechter om een rechtbank van drie rechters te vormen en dit zelfs zonder inspraak van de twee rechtzoekenden.'

De Gemara komt tot de conclusie dat Misjna het anders bedoelt.

אָלָא הָכִי קָאָמַר כְּשֵׁזֵה בּוֹרְרִין לּוֹ דִּיין אֶחָד וְזֵה בּוֹרְרִין לּוֹ דִּיין אֶחָד

Veeleer wordt dit door de Misjna zo gezegd met de bedoeling dat in het geval²⁰ dat de ene partij zich een rechter uitkiest en de andere partij zich een rechter uitkiest, zij samen voor henzelf nog een derde rechter uitkiezen. Gezamenlijk moeten die drie rechters hun zaak beslechten.

De Gemara vraagt nu: Indien het zo is, aangezien de Misjna kennelijk zo dient te worden uitgelegd dat beide partijen in ieder geval overeenstemming moeten bereiken over de keus van de derde rechter, waarom zouden de opponenten dan geen overeenstemming moeten of kunnen bereiken over de aanstelling van alle drie rechters? Want zoals rabbi Meir zegt, moeten de partijen in ieder geval overeenstemming bereiken over de keuze van de derde rechter. Voor de geleerden hoeft er helemaal geen overeenstemming over de keuze van de rechters te bestaan, omdat volgens hen iedere partij een rechter kiest en de beide gekozen rechters zelf een derde rechter kiezen. De vraag rijst nu, indien de mening van rabbi Meir gevolgd wordt, waarom dan niet alle drie rechters door de opponenten samen zouden moeten worden uitgekozen, zodat de beide partijen over deze keuze volledige overeenstemming hebben.

מֵאִי שָׁנָא דְעָבְדֵי הָכִי

Wat maakt het nu voor verschil dat deze partijen op een dergelijke wijze de rechters moeten selecteren en zo te werk dienen te gaan? Waarom zouden de partijen zo moeten handelen?

Het antwoord op deze vraag wordt gegeven.

אָמְרִי בְּמַעְרָבָא מִשְׁמִיָּה דְרַבִּי זֵירָא מִתּוֹךְ שְׁזֵה בּוֹרְרִין לּוֹ דִּיין אֶחָד וְזֵה בּוֹרְרִין לּוֹ דִּיין אֶחָד וְשְׁנֵיהֶן בּוֹרְרִין לּוֹ עוֹד אֶחָד יֵצֵא הַדִּין לְאָמִיתוֹ:

In het westen²¹ wordt in naam van rabbi Zeira gezegd:²² Omdat de ene partij voor zichzelf een rechter uitzoekt en de andere partij voor zichzelf een rechter uitzoekt en vervolgens deze beide voor henzelf nog een rechter uitzoeken,²³ weten we zeker dat de rechtspraak correct²⁴ zal belopen.^{j k}

De Gemara gaat verder met het discussiëren over de Misjna en onderzoekt wat nu de essentie van het verschil van mening is tussen de geleerden en rabbi Meir met betrekking tot het kiezen van de derde rechter.

We hebben geleerd in de Misjna: 'En de geleerden²⁵ zeggen²⁶ etc.'

De Gemara suggereert..

וְחֻקֵּי אֹמְרִים כו':